

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی

عنوان:

بازنگری غرامت در مسئولیت مدنی

استاد راهنما:

دکتر علی قسمتی تبریزی

استاد مشاور:

دکتر رحیم پیلوار

نگارنده:

بابک ثابت اقلیدی

پاییز ۹۴

چکیده

در عرصه مسوولیت مدنی، هدف بازگرداندن زیان دیده به وضع سابق است، لذا تحقق این هدف مستلزم جبرانی است که با زیان وارده تعادل داشته باشد و خسارت را به نحو کامل جبران کند. لکن خسارات همیشه از ثبات لازم برخوردار نیستند و این احتمال وجود دارد که پس از صدور حکم قطعی، دچار تغییر شوند. عمده تغییرات حادث در خسارت، تغییر در گستره زیان و نوسانات پولی است، که حدوث آنها پس از صدور حکم قطعی، تعادل پیش گفته را از بین می برد و متعاقباً موجب جبرانی کمتر یا بیشتر از زیان وارده می شود. مطالعه تطبیقی این موضوع نشان می دهد که، برای جلوگیری از بروز چنین مشکلاتی در کشورهایی مانند انگلستان، شیوه های پرداخت متنوعی مورد استفاده قرار می گیرد که تا حد امکان، این تغییرات حادث را پوشش دهد. اما با وجود استفاده از شیوه های متنوع پرداخت، اعمال بازنگری در غرامت غیر قابل اجتناب است، چرا که تغییرات اخیرالذکر را به طور کامل پوشش نمی دهد. معهدا بازنگری در غرامت با موانعی مانند، اعتبار امر قضاوت شده، ارزش اسمی پول و اصل خطر پیشرفت نیز مواجه است که در مواردی مانع از بازنگری در غرامت می شود. اما با این وجود، بازنگری غرامت در مصادیق مختلفی مورد پذیرش قرار گرفته است و با بررسی تطبیقی در این خصوص، ملاحظه می شود، در مواردی که گستره زیان افزایش پیدا می کند، بازنگری قابل اعمال است و در فرض کاهش خسارت نیز می بایست بین پرداخت مستمری و مبلغ یکجا قائل به تفکیک شد و بازنگری در مستمری را پذیرفت. پذیرش امکان بازنگری در فرضی که غرامت به صورت مستمری پرداخت می شود، ناشی از ماهیت نفقه ای اینگونه جبران ها است که به عنوان مفهومی جدید و ابتکاری در تحقیق حاضر ارائه شده است. لکن مسأله در مواقعی که خسارت به صورت مقطوع یا مسقف تعیین شده است و یا دعوای مسوولیت مدنی با انعقاد قرارداد صلح خاتمه می یابد، متفاوت است و تغییرات حادث در زیان، منجر به بازنگری در غرامت نمی شود. به هر روی، از جمله راهکارهای بازنگری در غرامت می توان به امکان پیش بینی در رای، تعیین شاخص متغیر و بازنگری به حکم قانون اشاره کرد، که در تحقیق پیش رو مورد مطالعه و بررسی تطبیقی قرار گرفته است.

کلمات کلیدی: بازنگری غرامت، جبران، مسوولیت مدنی، تجدیدنظر

فهرست عناوین

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
فصل اول: ارزیابی ابتدایی و لزوم بازنگری در غرامت	
۱۰	مبحث اول: انواع جبران‌ها و ارزیابی ابتدایی.....
۱۰	گفتار اول: انواع جبران‌ها.....
۱۱	الف: نوع جبران.....
۱۲	۱- جبران غیرپولی.....
۱۲	۱-۱- عینی.....
۱۴	۱-۲- جبران از طریق دادن معادل.....
۱۴	۲- پرداخت‌های پولی.....
۱۴	۱-۲- پول بدل از جبران اصلی.....
۱۵	۲-۲- پول، جبرانی اصلی.....
۱۶	ب: ماهیت جبران.....
۱۷	۱- مفهوم نفقه و غرامت و تمایز بین آن‌ها.....
۱۸	۲- جبران‌های غرامتی.....
۱۹	۳- پرداخت‌های نفقه‌ای.....
۲۰	ج: تشخیص و میزان.....
۲۱	۱- مقطوع و مسقف.....
۲۲	۲- تعیین توسط قاضی.....
۲۳	گفتار دوم: ارزیابی ابتدایی در راستای اصل جبران کامل.....
۲۴	الف: اصل جبران کامل.....
۲۴	۱- مفهوم و جایگاه اصل جبران کامل.....
۲۶	۲- تاثیر اصل بر ارزیابی و جبران.....
۲۸	ب: زمان ارزیابی و تاثیر تغییرات در خسارت.....
۲۸	۱- زمان ارزیابی.....

۲۹	۱-۱- زمان ضمانت.....
۳۰	۲-۱- زمان وقوع خسارت.....
۳۱	۳-۱- زمان صدور حکم.....
۳۴	۴-۱- زمان اجرای حکم.....
۳۵	۵-۱- زمان منتخب.....
۳۶	۲- تاثیر کاهش و افزایش خسارت تا زمان صدور حکم.....
۳۶	۱-۲- افزایش خسارت.....
۳۸	۲-۲- کاهش خسارت.....
۴۰	۳- تاثیر نوسانات پولی تا زمان صدور حکم.....
۴۰	۱-۳- پول، موضوع اصلی تعهد.....
۴۱	۲-۳- پول، ابزار انجام تعهد.....
۴۲	مبحث دوم: تغییر در شرایط جبران، شیوه‌های پرداخت و لزوم بازنگری در غرامت.....
۴۳	گفتار اول: تغییر در شرایط جبران.....
۴۳	الف: تغییرات حاصل در خسارت.....
۴۵	۱- تغییرات درونی.....
۴۵	۱-۱- افزایش خسارت.....
۴۵	۱-۱-۱- افزایش گستره خسارت.....
۴۶	۱-۱-۲- مرگ زیان دیده.....
۴۶	۱-۱-۳- کشف زیان جدید.....
۴۷	۲-۱- کاهش خسارت (بهبود زیان دیده).....
۴۷	۲- تغییرات بیرونی (نوسانات پولی).....
۴۸	ب: تغییر در شرایط زیان دیده و عامل زیان.....
۴۸	۱- تغییر در شرایط عامل زیان.....
۵۰	۲- تغییر در شرایط زیان دیده.....
۵۱	۲-۱- به دست آوردن منبع درآمد.....
۵۲	۲-۲- کاهش یا افزایش هزینه‌های زیان دیده.....
۵۳	گفتار دوم: شیوه‌های پرداخت و لزوم بازنگری در غرامت.....

۵۳	الف: شیوه‌های پرداخت.....
۵۴	۱- مبلغ یکجا.....
۵۵	۱-۱- معایب.....
۵۶	۱-۲- مزایا.....
۵۷	۲- حکم موقت.....
۵۸	۱-۲- هنگام استفاده.....
۵۹	۲-۲- معایب و مزایا.....
۶۰	۳- پرداخت‌های دوره‌ای (مستمری).....
۶۱	۳-۱- معایب.....
۶۲	۳-۲- مزایا.....
۶۳	۴- ساختار توافقی.....
۶۴	۵- شیوه پرداخت در حقوق ایران.....
۶۵	ب: لزوم بازنگری در غرامت.....
۶۵	۱- دلایل.....
۶۵	۱-۱- لزوم بازگرداندن وضع زیان‌دیده به حال سابق.....
۶۶	۱-۲- اصل جبران کامل خسارات.....
۶۶	۱-۳- جلوگیری از دارا شدن ناعادلانه زیان‌دیده.....
۶۷	۱-۴- ناکارآمدی شیوه‌های پرداخت.....
۶۸	۲- موانع سد راه بازنگری.....
۶۸	۱-۲- اعتبار امر قضاوت شده.....
۷۰	۲-۲- ارزش اسمی پول.....
۷۰	۲-۳- خطر پیشرفت.....
۷۰	۲-۳-۲- مفهوم وتاریخچه.....
۷۲	۲-۳-۲- شرایط اعمال.....
۷۲	۲-۳-۲- انتقادات وارد بر اصل.....
۷۳	۲-۳-۲- رابطه و تاثیر آن بر بازنگری.....

- ۷۴-۲-۴- اصل دوران‌دیشی.....
- ۷۴-۲-۴-۱- مفهوم و نحوه اجرا.....
- ۷۶-۲-۴-۲- انتقادات وارد بر اصل.....
- ۷۶-۲-۴-۳- رابطه و تاثیر آن بر بازنگری.....
- ۷۷-۳- شناسایی مواردی که از حیطه بازنگری خارج است.....
- ۷۸-۳-۱- خسارات محاسبه نشده.....
- ۷۸-۳-۲- خساراتی که بعد از صدور حکم به وجود آمده‌اند.....

فصل دوم: اعمال بازنگری غرامت در حقوق موضوعه

- ۸۱- مبحث اول: جایگاه بازنگری غرامت و نحوه اعمال آن.....
- ۸۱- گفتار اول: جایگاه بازنگری غرامت.....
- ۸۱- الف: غرامات قابل بازنگری.....
- ۸۱-۱- افزایش درونی خسارت.....
- ۸۳-۲- کاهش درونی خسارت.....
- ۸۴-۳- نوسانات پولی.....
- ۸۴-۳-۱- مبلغ یکجا.....
- ۸۵-۳-۲- مستمری.....
- ۸۶-۴- سایر تغییرات.....
- ۸۶-۵- دیه به عنوان یک نظام جبران خاص.....
- ۸۷-۵-۱- نحوه تعیین دیه.....
- ۸۸-۵-۲- ناکافی بودن دیه.....
- ۸۹-۵-۳- تقسیط دیه.....
- ۹۱- ب: راه‌کارهای بازنگری در حکم.....
- ۹۲-۱- پیش‌بینی قابلیت بازنگری توسط قاضی.....
- ۹۲-۱-۱- مراجع حقوقی و کیفری.....
- ۹۳-۲-۱- تعیین موارد پیش‌بینی.....
- ۹۴-۲- تعیین شاخص متغیر.....

- ۳- بازنگری به حکم قانون..... ۹۴
- ۴- بازنگری بدون پیش‌بینی در حکم..... ۹۵
- ۴-۱- اعاده دادرسی..... ۹۶
- ۴-۲- دادخواست جدید..... ۹۷
- ۹۸- گفتار دوم: نحوه اعمال بازنگری.....
- الف: خساراتی که توسط دادگاه مورد حکم قرار گرفته..... ۹۸
- ۱- مرجع صالح..... ۹۸
- ۲- تعداد دفعات بازنگری..... ۹۹
- ۳- حدود بازنگری..... ۹۹
- ب: اعمال جبران از طریق صلح بین طرفین..... ۱۰۰
- ۱- آثار صلح..... ۱۰۱
- ۲- معایب و مزایا..... ۱۰۱
- ۳- بازنگری و بطلان..... ۱۰۲
- ۳-۱- کاهش و افزایش خسارت..... ۱۰۲
- ۳-۲- اشتباه زیان‌دیده..... ۱۰۴
- ۳-۲-۱- اشتباه در خصوص شدت و میزان آسیب..... ۱۰۴
- ۳-۲-۲- اشتباه در خصوص ماهیت آسیب..... ۱۰۵
- ۳-۳- اشتباه مسئول حادثه..... ۱۰۷
- ۴- انعقاد قرارداد به صورت مقطوع..... ۱۰۸
- مبحث دوم: نقش سایر نهادها در جبران خسارت و بازنگری احتمالی..... ۱۰۹
- گفتار اول: جبران خسارت توسط سایر نهادها..... ۱۰۹
- الف: نهادهای جبرانی و حمایتی..... ۱۱۰
- ۱- نهادهای متکفل جبران..... ۱۱۰
- ۱-۱- بیمه..... ۱۱۰
- ۱-۱-۱- انواع بیمه و مکانیزم پرداخت..... ۱۱۱
- ۱-۱-۱-۱- بیمه مسوولیت..... ۱۱۱
- ۱-۱-۱-۲- بیمه اشخاص..... ۱۱۲

- ۱-۱-۱-۳- تامین اجتماعی..... ۱۱۲
- ۱-۲- صندوق‌های جبران خسارت..... ۱۱۳
- ۲- نهادهای حمایتی..... ۱۱۳
- ب: میزان مسوولیت در فرض تغییر در شرایط جبران..... ۱۱۴
- ۱- مفهوم قائم‌مقامی..... ۱۱۴
- ۲- افزایش خسارت..... ۱۱۵
- ۳- کاهش خسارت..... ۱۱۶
- ۴- مستمری تامین اجتماعی..... ۱۱۷
- ۵- تاثیر براءت گرفتن بیمه از زیان‌دیده..... ۱۱۹
- گفتار دوم: نقش نهادهای متکفل جبران در دعوای مسوولیت مدنی..... ۱۲۱**
- الف: ضرورت دخالت بیمه در دادرسی..... ۱۲۱
- ب: تغییر در خسارت و بازنگری احتمالی..... ۱۲۲
- ۱- طرح دعوای مجدد، اعتراض ثالث..... ۱۲۲
- ۲- بررسی امکان درخواست بازنگری..... ۱۲۳
- نتیجه‌گیری..... ۱۲۴
- منابع و مآخذ..... ۱۲۹

یکی از اهداف مسوولیت مدنی، جبران خسارت زیان دیده و بازگرداندن وضع او به حال سابق است.^۱ لذا جبران باید به نحوی باشد که زیان دیده را تا حد امکان به موقعیتی برگرداند که اگر زیان واقع نمی شد، در آن موقعیت قرار داشت.^۲ هر چند که در واقع بازگرداندن صد در صد زیان دیده به حال سابق اگر محال نباشد، بسیار سخت است، اما در نظام های حقوقی مختلف سعی بر آن است که این هدف تا حد امکان برآورده شود. در همین راستا در برخی از نظام های حقوقی، اصل اساسی که بر ارزیابی خسارت حکومت می کند، اصل جبران کامل زیان است.^۳ مطابق این اصل خسارات باید به نحو کامل جبران شود و به بیان دیگر می بایست زیان با جبران صورت گرفته تعادل داشته باشد.

بنابراین، تعادل زیان با غرامت تعیین شده از مهم ترین اصول جبران در مسوولیت مدنی است. این تعادل در مواقعی با توجه به تغییراتی که در شرایط جبران ایجاد می شود، از بین می رود و مسأله مهم، بررسی چگونگی برقراری تعادل سابق است که متعاقب آن مسأله بازنگری در حکم مطرح می شود. این تغییرات گاه پیش از صدور حکم قطعی است که متعاقباً مسأله زمان ارزیابی خسارت را مطرح می کند و گاه پس از صدور حکم قطعی که مبحث اصلی در این تحقیق نیز، تغییرات اخیر است. معهداً برای تعیین وضعیت این تغییرات در جبران صورت گرفته، می بایست انواع جبران ها مورد بررسی قرار گیرد. گذشته از تقسیم بندی های ارائه شده در خصوص انواع جبران ها توسط نویسندگان حقوقی، در این تحقیق با مطالعه تطبیقی در دیگر نظام های حقوقی، تقسیم بندی جدیدی بر اساس ماهیت جبران ارائه شده است. بر اساس ماهیت، جبران ها به غرامتی و نفقه ای تقسیم می شوند که در خصوص بازنگری در غرامت، احکام متفاوتی را در بر می گیرند.

گذشته از این در بسیاری از کشورها از جمله انگلستان، برای اعمال جبرانی که بتواند متضمن یک تعادل پایدار بین زیان وارده و جبران صورت گرفته باشد، از شیوه های مختلفی در پرداخت خسارت استفاده می کنند. برخی از این شیوه ها طوری طراحی شده اند که تغییرات احتمالی خسارت را پوشش می دهند و بر اساس تغییر در شرایط جبران، میزان غرامت را افزایش یا کاهش می دهند. با بررسی این شیوه ها و شیوه های پرداخت در نظام حقوقی ایران، موارد قابل استفاده در حقوق ایران پیشنهاد شده است.

^۱ کاتوزیان، ناصر، الزام های خارج از قرارداد، ج ۱، چاپ دهم، انتشارات تهران، ۱۳۸۹، ۵۳۱

^۲ - Elliott(C) and Quinn(F), Tort law, 392

^۳ - قسمتی تبریزی، علی، اصل جبران کامل زیان، نشریه مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه سمنان، شماره سیزدهم، ۱۳۹۴، ۳

لکن به روشنی قابل درک است که حتی شیوه‌های پرداخت با تمام دقتی که در طراحی آنها صورت گرفته ما را از تمسک به بازنگری در غرامت بی نیاز نمی‌کند. اما چگونگی اعمال بازنگری خود محل بحث است. با وجود دلایلی از جمله لزوم بازگرداندن وضع زیان‌دیده به حال سابق، موانعی از جمله اعتبار امر قضاوت شده مانع بازنگری احتمالی است که نیاز به بررسی و تدقیق در این موارد دارد. در این راستا با مطالعه تطبیقی و بررسی رویه قضایی، بازنگری غرامت در فروض مختلف مورد کنکاش قرار گرفته و تصویر جامعی از آن ارائه شده است.

الف: طرح مسأله

در نظام مسوولیت مدنی، جبران خسارت همیشه ساده و بدون اشکال واقع نمی‌شود، در واقع در بیشتر موارد خساراتی که به زیان‌دیده وارد می‌شود از ثبات لازم برخوردار نیستند که بتوان با صدور حکم قطعی آنها را پوشش داد. خسارات ممکن است از هنگام وقوع آن تا صدور حکم قطعی و حتی بعد از صدور حکم قطعی نیز دچار دگرگونی شوند. در بعضی مواقع گستره خسارت کاهش و در مواردی دیگر افزایش می‌یابد. این تغییرات را می‌توان تغییرات درونی خسارت نامید. گذشته از تغییراتی که در خود خسارت ایجاد می‌شود، ابزار جبران کننده که در عمل اکثراً پول است، دارای ثبات ارزش اقتصادی نیست و ممکن است در طول زمان از ارزش اقتصادی آن کاسته شود. خسارتی که تا زمان صدور حکم با مبلغی مشخص قابل جبران بوده است، پس از صدور حکم قطعی، دیگر با آن مبلغ قابل جبران نیست. لذا این سؤال به ذهن متبادر می‌شود که تغییرات مذکور چگونه باید مورد ارزیابی قرار گیرند و پس از قطعیت یافتن رای دادگاه، آیا مجالی برای محاسبه مجدد آنها وجود دارد یا خیر؟ در جواب به سؤال گذشته، این سؤال جلوه‌گر می‌شود که آیا اصلاً تغییرات حاصل در خسارت قابل انتساب به عامل زیان است یا خیر؟

از آنجایی که در نظام حقوقی ایران بخش بزرگی از خسارات بدنی به وسیله دیه مشخصی که در قانون مجازات اسلامی تعیین شده است جبران می‌شود، جای طرح این مطلب را فراهم می‌کند که تاثیر تغییرات پیش‌گفته در خصوص مواردی که مشمول دیه می‌شوند را مورد بررسی قرار دهیم. بدین معنا که تغییرات به وجود آمده در خسارت یا ارزش اقتصادی پول چه تاثیری در تجدیدنظرخواهی از حکم دارد و اینکه آیا اساساً دیه قابل تجدیدنظر است؟ خسارتی که پس از چندی کاهش یافته است و قبل از آن دیه‌ای به آن تعلق گرفته است پرسش فوق را در ذهن ایجاد می‌کند که آیا مبلغ دیه قابل بازنگری است؟

از دیگر مواردی که می‌تواند در کنار مباحث فوق‌الذکر، شرایط جبران را تغییر دهد، تغییر در وضعیت عامل زیان است. عامل زیان که در حقیقت متکفل جبران خسارت است، ممکن است در هنگام صدور حکم قادر به جبران خسارت زیان‌دیده نباشد و به اصطلاح معسر از جبران خسارت باشد، پس از صدور حکم و گذشت مدت زمانی از آن، این موضوع قابل بررسی است که تغییر در وضعیت عامل زیان چه تاثیری در حکم صادره خواهد داشت؟ آیا عامل زیان مسئول پرداخت مبلغی است که در هنگام صدور حکم، مورد حکم قرار گرفته یا این مبلغ باید مورد تجدیدنظر قرار گیرد؟.

در این بین موارد دیگری که می‌تواند به دشواری کار اضافه کند، تغییراتی است که بواسطه پیشرفت علم و فناوری حاصل می‌شود، بدین معنا که پیشرفت‌های علمی می‌تواند معادلات دادرسی که منجر به یک حکم مبتنی بر جبران خسارت شده است را تغییر دهد. این مطلب را می‌توان با آوردن مصداق‌هایی از آن به روشنی دریافت کرد. به عنوان مثال، می‌توان به کشف زیان‌هایی اشاره کرد که به مدد پیشرفت علم قابل شناسایی شده است. این مورد خود به دو بخش تقسیم می‌شود، اول اینکه، پیشرفت علم باعث کشف زیانی می‌شود که در گذشته وجود داشته، ولی بواسطه نقص علم قابل شناسایی نبوده است. مورد دوم زمانی است که، پیشرفت علم زیانی را آشکار می‌کند که در زمان صدور حکم وجود نداشته، ولی ناشی از همان فعل زیان‌باری است که در گذشته وارد شده است. به عنوان مثال، دادگاه حکم به جبران این دو خسارت صادر می‌کند، پس از چندی به واسطه پیشرفت علم یا آزمایشات جدید آشکار می‌شود که از دست دادن حس بویایی زیان‌دیده اصلاً ربطی به ضربه وارده توسط عامل زیان نداشته و ناشی از بیماری دیگری در زیان‌دیده بوده است.

گذشته از زیان‌های جسمانی ناشی از فعل زیان‌بار، زیان‌هایی از تولیداتی که در بازار عرضه می‌شوند نیز در گذر زمان آشکار می‌شوند که خود ناشی از پیشرفت دانش است. اینجاست که صحبت از اصول ریسک پیشرفت و دوراندیشی می‌شود. ریسک پیشرفت، اصلی است که به عنوان دفاعی برای برائت از مسوولیت از آن استفاده می‌شود و بدین معناست که اگر محصولی تولید شد و در زمان تولید زیان‌بار بودن آن قابل شناسایی نبود و پس از گذشت زمان آثار زیان‌بار آن آشکار گردید، تولیدکننده از مسوولیت بری است یا باید ملزم به تادیه غرامت گردد. از سوی دیگر اصل دوراندیشی به معنای الزام به رعایت تمام اقدامات احتیاطی است. ارتباط این دو اصل با موضوعات مطروحه در تحقیق از آنجاست که، بررسی این دو اصل و شرایط اعمال آن دو به ما کمک خواهد کرد که ضرر قابل انتساب به عامل زیان را مورد شناسایی قرار دهیم و تاثیر رعایت و عدم رعایت این دو اصل در امکان و عدم امکان بازنگری در خسارت را دریابیم.

نقش نهادهای متکفل جبران خسارت و این که جبران به صورت جمعی صورت گیرد یا فردی، یکی دیگر از مسائلی است که باید مورد بررسی قرار گیرد. به بیان دیگر به دنبال این هستیم که بدانیم، آیا جمعی یا فردی

بودن جبران خسارت و اینکه نهادی جایگزین عامل زیان در جبران خسارت بشود، می‌تواند چه تاثیری در میزان جبران و بازنگری در آن، پس از ایجاد تغییرات داشته باشد؟. در این خصوص این مسئله مطرح می‌شود که مسوولیت بیمه‌گر به چه میزان است و آیا پس از بازنگری در خسارت باز هم متکفل جبران خسارت است؟. این موضوع در جایی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند که دفاعی که از آن به اصل ریسک پیشرفت نام بردیم قابل اعمال نباشد.

در کنار مطالبی که هسته مرکزی این تحقیق را تشکیل داده اند، بدون شک نمی‌توان بدون توجه به مطالب مرتبط به نتایج کاملاً درستی دست پیدا کرد. اعتبار امر قضاوت شده یکی از مواردی است که می‌تواند تاثیر بسزایی در عدم امکان بازنگری در خسارت داشته باشد، که باید در کنار بقیه موارد مورد بررسی قرار گیرد. نقش پزشکی قانونی در روند ارزیابی خسارت، تفکیک مواردی که از حیطة تجدیدنظر خارج است و امکان یا عدم امکان پیش‌بینی قابلیت تجدیدنظر در حکم از دیگر مواردی است که با مطالعه نظام حقوقی ایران و رویه قضایی و تطبیق آن با حقوق دیگر کشورها در پی آنیم. بررسی قوانین مرتبط که چنین امکانی را به قاضی داده‌اند و همچنین آرای برخی محاکم که امکان بازنگری دادنامه را (حتی پس از قطعیت) پیش‌بینی کرده‌اند (مانند دادنامه مطالبه خسارت ۹۲۴ نفر در پرونده خون‌های آلوده) موضوع مطالعه حاضر خواهد بود.

ب: پیشینه و سوابق تحقیق

در خصوص این موضوع به طور مشخص نمونه مشابهی کار نشده است. اما در خصوص برخی از موارد از زاویه‌ای دیگر، جدا از موضوع این تحقیق مطالعاتی صورت گرفته است. جناب آقای دکتر کاتوزیان در کتاب ضمان قهری و اعتبار امر قضاوت اشاره‌ای به تغییرات حاصل در خسارت پس از صدور حکم قطعی کرده‌اند. ایشان بر این باورند که، خساراتی که مبلغ خسارت به طور قطعی معین شده باشد، پس از صدور حکم قابل تجدید نظر نیست و دادگاه نمی‌تواند به استناد افزایش قیمت‌ها یا تنزل ارزش پول آن را تغییر دهد و این امر از اعتبار امر مختوم برخوردار است^۱. ایشان این امر را ناشی از دو علت می‌دانند، ۱- طلبی که زیان‌دیده دارد به طور قاطع تعیین می‌شود و صورت خارجی می‌یابد. ۲- نوسانات اقتصادی، حادثه‌ای است خارجی، که به عمل خواننده ارتباط ندارد^۲.

در خصوص خساراتی که به صورت مستمری پرداخت می‌شود، ایشان بر این عقیده‌اند که تغییرات ارزش پول باید به نحو کارآمدی محاسبه شود، زیرا باید بین تعهدات به ارزش و تعهد به پول قائل به تفکیک شد. زیرا

^۱ - کاتوزیان، ناصر، اعتبار امر قضاوت شده، چاپ هفتم، نشر میزان، ۱۳۹۰، ۵۹

^۲ - کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ج ۱، چاپ دهم، انتشارات تهران، ۱۳۸۹، ۵۴۶

در تعهدات به ارزش، کارایی پول اهمیت دارد و حکم به طور ضمنی مقید این امر است. از سوی دیگر ایشان اعتقاد دارند، اگر مبلغ به صورت قطعی تعیین شد، دیگر امکان تجدیدنظر وجود ندارد. در خصوص تغییراتی نیز که در خود خسارت ایجاد می‌شود، ایشان در همان دو کتاب فوق‌الذکر اظهار نظر مختصری کرده‌اند که بیان می‌کنیم. در خصوص مطلب پیش گفته، ایشان بر این باورند که در صورت افزایش خسارت باید مطالبه جدید پذیرفته شود و این امر منافاتی با اعتبار امر قضاوت شده ندارد. اما تجدید رسیدگی در فرض کاهش خسارت با اعتبار امر قضاوت شده منافات دارد؛ چرا که معنی درخواست این است که دادگاه همه عوامل موثر در میزان خسارت را در نظر نگرفته و بهبود وضع زیان‌دیده را چنان‌که باید، پیش‌بینی نکرده است.^۱

در برخی از پایان‌نامه‌ها نیز به برخی زوایای موضوع پرداخته شده است. محققین با مطالعه‌ای که در حقوق فرانسه داشته‌اند به این نتیجه رسیده‌اند که محاکم فرانسه از تجدیدنظر در خساراتی که به صورت یکجا پرداخت شده‌اند، بواسطه اعتبار امر قضاوت شده خودداری کرده‌اند و از سوی دیگر پرداخت‌هایی که به شکل مستمری تعیین شده‌اند را با پیش‌بینی امکان تجدیدنظر، قابل بازنگری در نظر گرفته‌اند. همچنین به این امر اشاره کرده‌اند که در فرانسه امکان پیش‌بینی قابلیت تجدیدنظر از سوی محاکم پذیرفته شده است.

در خصوص تغییراتی که در ارزش پول ایجاد می‌شود نیز، بین غرامتی که به صورت نقد پرداخت می‌شود و غرامتی که به صورت مستمری پرداخت می‌شود قائل به تفکیک شده‌اند و طبق رویه‌ای که در حقوق فرانسه پیش گرفته شده است، بازنگری در غرامات به شکل مستمری را به دو صورت قابل اعمال دانسته‌اند. اولین روش تمسک به مفهوم دین به ارزش است که با توجه به این مفهوم امکان تجدیدنظر در مبلغ امکان‌پذیر است، دومین روش به این شکل است که مبلغ مستمری را بر مبنای قابل تغییری به عنوان شاخص تعیین می‌کنند که در نتیجه مبلغ مستمری به طور خودکار تغییر می‌کند. جدای از موارد بالا می‌توان از مطالعات موردی در برخی کتب مسوولیت مدنی و نیز مقالاتی که مختصراً اشاره‌ای غیرمستقیم به موضوع داشته‌اند یاد کرد، اما همانطور که اشاره شد تحقیق حاضر از نظر عنوان و بررسی تفصیلی مستقل، نو و ابتکاری می‌باشد. لذا در تحقیق پیش‌رو، ارائه مطالب با مطالعه تطبیقی در نظام‌های حقوقی دیگر از جمله فرانسه و انگلستان صورت گرفته و سعی شده تا مباحث به صورت جامع، طرح و بررسی شود.

پ: سوال‌های تحقیق

سوال اصلی:

^۱ - کاتوزیان، پیشین، ۵۴۷

- بازنگری در خسارت پس از صدور حکم قطعی که می‌تواند ناشی از عوامل متعددی از جمله، تغییرات حاصل در خسارت اعم از افزایش یا کاهش، نوسانات پولی، کشف زیان‌های جدید، تغییر در شیوه‌های جبران و... باشد، به چه صورت است؟

سوالات فرعی:

- تغییرات حادث در خسارت چه تاثیری در امکان تجدیدنظر در رای دارد؟
- تفاوت جبران‌های غرامتی و نفقه‌ای چیست و امکان بازنگری در هر کدام چه تفاوتی با دیگری دارد؟
- آیا قاضی می‌تواند امکان تجدیدنظر از رای را در رای خود پیش‌بینی کند؟
- آیا در تجدیدنظر پیش‌بینی یا عدم پیش‌بینی شرط است؟ و اگر شرط است چه چیزی باید قابل پیش‌بینی باشد، ضرر یا گستره ضرر؟
- آیا تغییراتی که در خسارت ایجاد می‌شود قابل انتساب به عامل زیان است؟
- کاهش یا افزایش ارزش اقتصادی پول چه تاثیری در جبران خسارت دارد و تا چه اندازه باید مورد توجه قرار گیرد؟

- تغییر در شرایط عامل زیان چه تاثیری در تجدیدنظر از خسارت دارد؟
- چه مواردی در حیطه تجدیدنظر می‌آیند (صرف‌نظر از اینکه تجدیدنظر صحیح باشد یا نه) و چه مواردی از -
- حیطه تجدیدنظر خارج هستند و خواسته‌ای جدید محسوب می‌شوند؟
- موانع تجدیدنظر چیست؟
- آیا مبلغ دیه در اثر کاهش یا افزایش خسارت قابل تجدیدنظر است؟
- پیشرفت‌های علمی و کشف زیان‌های جدید چه تاثیری در تجدیدنظر دارد؟
- دامنه اصول ریسک پیشرفت و دور اندیشی و تاثیر رعایت و عدم رعایت هر یک از آن دو در امکان بازنگری در رای به چه صورت است؟
- تفاوت جبران‌های جمعی و فردی و نهادهای متکفل جبران خسارت در امکان تجدیدنظر در رای چگونه است؟
- مسوولیت بیمه‌گر پس از تجدیدنظر در خسارت چگونه است؟

ت: روش تحقیق

در این تحقیق با توجه به سوالات و فرضیه‌های طرح شده، در ابتدا مطالب با استفاده از روش کتابخانه‌ای و به صورت تطبیقی گردآوری و مورد مطالعه قرار گرفته است و پس از تبیین مسائل نظری، با مراجعه به دادگاه‌ها، ادارات و مراجع مربوطه رویه عملی نیز تا حد امکان ملحوظ نظر واقع شده است.

ث: اهداف تحقیق

با توجه به مطالب پیش گفته، در تحقیق پیش‌رو نگارنده به دنبال اهداف زیر است:

- شناسایی تاثیر تغییرات حادث در خسارت در روند دادرسی و پس از صدور حکم
- تبیین جبران‌های نفقه‌ای و غرامتی
- جبران‌های ارزی و تاثیر کاهش و افزایش ارزش آن در روند جبران خسارت
- بررسی دیه و امکان تجدیدنظر در آن
- تبیین تاثیر پیشرفت علم در امکان بازنگری در رای
- بررسی موانع تجدیدنظر از رای
- بررسی نقش نهادهای متکفل جبران خسارت و جبران‌های فردی و جمعی در امکان بازنگری در رای و پس از آن
- بررسی نقش اصول ریسک پیشرفت و دوران‌دیشی در فرایند جبران خسارت و تجدیدنظر در آن
- بررسی مسوولیت بیمه‌گر پس از اعمال تجدیدنظر

ج: مشکلات و موانع تحقیق

نگارش تحقیق حاضر با موانع متعددی روبرو بوده که مختصراً مورد اشاره قرار می‌گیرد: از یکسو به واسطه جدید بودن موضوع تحقیق و نپرداختن نویسندگان حقوق داخلی به آن، نگارنده با کمبود منابع مواجه بوده و از سوی دیگر با توجه به تطبیقی بودن مطالعه، دسترسی به منابع خارجی از جهت کمبود این منابع در ایران، کار بسیار دشواری بوده است. با توجه به متشتت بودن رویه عملی در این خصوص، تطبیق مباحث نظری با رویه قضایی از دیگر مشکلاتی بوده که می‌توان از آن نام برد. علاوه بر این، با توجه به تطبیق مباحث نظری با

رویه عملی محاکم، نگارنده با عدم همکاری نهادهای مربوطه بخصوص محاکم قضایی در خصوص دریافت آرا و اطلاعات لازم مواجه بوده است.

چ: تقسیم‌بندی تحقیق

تحقیق پیش‌رو در غالب دو فصل ارائه شده که به شرح ذیل است:

فصل اول: با توجه به عنوان تحقیق، فصل اول در غالب دو مبحث و هر مبحث دارای دو گفتار تدوین شده است. گفتار اول در مبحث اول، به بررسی انواع جبران‌ها اختصاص داده شده است. برای مطالعه بازنگری در غرامت تعیین شده، ضروری است که ابتدا انواع جبران‌ها مورد مطالعه قرار گیرد تا امکان بازنگری در انواع جبران‌ها مورد شناسایی قرار گیرد. پس از بررسی انواع جبران‌ها، در گفتار دوم به بررسی زمان و کیفیت ارزیابی خسارت پرداخته شده است و اینکه زمان مناسب برای ارزیابی، چه زمانی است. این مطلب از آن جهت اهمیت دارد که زمان ارزیابی قبل از صدور حکم تعیین کننده چگونگی اعمال تغییرات حادث در خسارت تا زمان صدور حکم است.

پس از بررسی کیفیت جبران تا زمان صدور حکم، در مبحث دوم به تبیین تغییرات حادث در خسارت، پس از صدور حکم قطعی پرداخته شده که گفتار اول شامل این مطلب می‌شود. در گفتار دوم شیوه‌های پرداخت غرامت مورد مطالعه قرار گرفته است و پس از جمع‌بندی تمام مطالب پیش گفته، سرانجام لزوم بازنگری غرامت بیان شده و موانع آن مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل دوم: فصل دوم نیز دارای دو مبحث و هر مبحث دارای دو گفتار است. با توجه به مطالب فصل اول، در گفتار اول مبحث اول، جایگاه بازنگری غرامت با توجه به انواع تغییرات حادث در خسارت و راه‌کارهای اعمال بازنگری و بررسی رویه قضایی در این خصوص، مورد مطالعه قرار گرفته است. گفتار دوم نیز به نحوه اعمال بازنگری از لحاظ شکلی و ماهوی با توجه به غرامات تعیین شده توسط دادگاه و صلح طرفین اختصاص یافته است. در نهایت در مبحث دوم نقش سایر نهادها، خصوصاً بیمه، در فرض تغییر خسارت و بازنگری احتمالی مورد توجه قرار گرفته است.

فصل اول: ارزیابی ابتدایی و لزوم بازنگری در غرامت

مبحث اول: انواع جبران‌ها و ارزیابی ابتدایی

در ذیل این مبحث همان‌طور که از عنوان آن مشخص است، انواع جبران‌ها و ارزیابی ابتدایی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در روند بررسی امکان بازنگری در غرامت و مسائلی که در پیرامون آن باید مورد توجه قرار گیرد، بدو باید این امر مطرح شود که در زمینه مسوولیت‌مدنی، جبران‌ها از لحاظ نوع، ماهیت و تشخیص میزان آن به چه صورتی هستند و در چه شرایطی، هر یک از آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند. با بررسی این بخش که خود بستر اصلی بسیاری از سوالات تحقیق پیش‌رو است، امکان بازنگری در غرامات، در انواع جبران‌ها مورد شناسایی قرار می‌گیرد و محدوده آن نیز، مشخص می‌شود؛ چرا که در بعضی از جبران‌ها، همان‌طور که در ادامه خواهیم دید، امکان بازنگری در غرامت تعیین شده، وجود ندارد. گذشته از این موارد، مطلب دیگری که بررسی آن ضروری به نظر می‌رسد، زمان ارزیابی خسارت است. بدون شک از زمان ایجاد خسارت تا زمانی که حکم به جبران آن صادر می‌شود، این امکان وجود دارد که در خسارت تغییراتی حادث شود و تعیین زمان ارزیابی در پوشش این تغییرات از اهمیت بسزایی برخوردار است.

گفتار اول: انواع جبران‌ها

هدف اصلی مسوولیت‌مدنی، جبران خسارت است که به منظور بازگرداندن زیان‌دیده به وضع سابق انجام می‌پذیرد^۳. هرگاه شخصی متعهد به جبران خسارت وارد به دیگری باشد که این خسارت منسوب به وی باشد و عامل زیان، هیچ حق مشروعی در اضرار به غیر نداشته باشد، مسأله مسوولیت‌مدنی مطرح خواهد بود^۴. بنابراین تعریف و تعاریف مشابهی که در خصوص مسوولیت‌مدنی وجود دارد، با تحقق ارکان ضمان، فاعل فعل زیان‌بار، ضامن تلقی شده و جبران خسارت، قابل مطالبه است^۵.

جبران خسارت در اکثر موارد با طرح دعوا از سوی زیان‌دیده به طرفیت عامل زیان همراه است که سرانجام زمام امر را به دست دادگاه می‌سپارد که بر اساس قوانین، حکم به جبران خسارت می‌دهد. نحوه جبران خسارت در موارد متعدد قانون مدنی، مورد تصریح قرار گرفته است و درکنار مقررات این قانون، ماده ۳ قانون مسوولیت‌مدنی نیز مقرر می‌دارد: « دادگاه میزان زیان و طریقه و کیفیت جبران آن را با توجه به اوضاع و احوال قضیه تعیین خواهد کرد...». این در حالی است که قانون مدنی، شیوه و ترتیب جبران را به نحو دیگری

^۱ - کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد، ج ۱، چاپ دهم، انتشارات تهران، ۱۳۸۹، ۵۳۱

^۲ - Harpwood(V), Modern tort law, 419

^۳ - Elliott(C) and Quinn(F), Tort law, 392

^۴ - یزدانیان، علیرضا، قلمرو مسوولیت مدنی، چاپ اول، انتشارات ادبستان، ۱۳۷۹، ۲۷

^۵ - خواجه پیری، حقوق مدنی، موجبات مسوولیت‌مدنی و آثار آن، چاپ اول، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۸۰، ۸۵

مشخص کرده است و جبران عینی را مقدم بر دادن معادل و جبران پولی دانسته است. با توجه به تفاوت این دو قانون که خود می‌تواند برداشت دوگانه‌ای را در بر داشته باشد، از یک سو حسب قانون مسوولیت مدنی، مقنن اختیار تام را به قاضی داده است که بدون رعایت ترتیب و الزام قبلی در شیوه جبران، شرایط جبران را تعیین کند، و از سوی دیگر می‌توان گفت که این اختیار در پرتوی مقررات قانون مدنی است. برخی از نویسندگان ماده ۳ را به گونه‌ای تفسیر کرده‌اند که قاضی این اختیار را دارد تا بر اساس اوضاع و احوال، شیوه مناسب جبران خسارت را تعیین کند، خواه این شیوه مناسب قواعد قانون مدنی باشد، خواه قانون مسوولیت مدنی^۱.

معهدا برخی دیگر بر این عقیده هستند که قاضی در صورت وجود دلایل موجه و به طور استثنایی، آن هم به منظور تحقق عدالت می‌تواند از اختیار ماده ۳ استفاده کند^۲. به نظر می‌رسد که این عقیده با قواعد قانون مدنی و اصول تفسیر حقوقی سازگار باشد، چرا که از نظر فقها نیز چنین بر می‌آید که ایشان نیز همواره بر طولی بودن شیوه‌های جبران تاکید کرده‌اند، علاوه بر این، قواعد قانون مدنی و اولویت آن به ترتیب در جبران عینی، بدل و پرداخت پول، منجر به جبرانی عادلانه‌تر می‌شود و وضعیت زیان‌دیده را بهتر به حال سابق باز می‌گرداند. در هر صورت، جدای از ترتیب و شیوه جبران، مسأله اصلی تفاوت امکان بازنگری در هر یک از این موارد است و باید دید که آیا بازنگری در غرامت، ویژه نوعی خاص از جبران خسارت است یا در تمامی آن‌ها به نحو یکسانی قابل اعمال می‌باشد.

به هر روی، به منظور مطالعه انواع جبران، در وهله نخست ویژگی‌های انواع مختلف جبران بررسی می‌گردد تا امکان آن فراهم گردد تا در فصل دوم به امکان یا عدم امکان تجدیدنظر در هر یک از این موارد بپردازیم.

الف: انواع جبران

در یک تقسیم‌بندی که جبران را از لحاظ نوع، مورد توجه قرار می‌دهد، جبران به پولی و غیر پولی تقسیم می‌شود. در کتب حقوقی فارسی، شاید کمتر از این تقسیم‌بندی استفاده شده است و همین تقسیم‌بندی را با مفاهیم دیگری انجام داده‌اند. به عنوان مثال تعابیری که شایع است، مفاهیم اعاده به وضع سابق و جبران ضرر از

^۱- حیاتی، علی‌عباس، مسوولیت مدنی، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۹۲، ۳۳۸

^۲- کاتوزیان، پیشین، ۵۳۵

راه دادن معادل است.^۱ در این تقسیم، جبران عینی را زیر مجموعه اعاده به وضع سابق و دادن مثل یا قیمت که شیوه‌های جایگزین خسارت هستند را در زیر عنوان دادن معادل قرار می‌دهد.

در تقسیم‌بندی حاضر، جبرانی که به صورت پرداخت مبلغی پول به صورت مستقیم انجام می‌پذیرد را در مقابل جبران‌هایی قرار می‌دهیم که پرداخت پول فرع بر عملی است که به عنوان جبران انجام می‌پذیرد. این نوع تقسیم‌بندی به نظر جامع‌تر از دیگر تقسیم‌بندی‌های مورد استفاده است، زیرا اگر چه، اساساً پول که یک جبران جایگزین است را در مقابل دیگر شیوه‌های اصلی جبران قرار می‌دهد، اما از طرف دیگر، اصولاً در بعضی از خسارات تنها راه جبران، پرداخت مبلغی پول است که نه تنها شیوه‌ای جایگزین نیست، بلکه شیوه اصلی تدارک زیان است، مانند پرداخت دیه یا ارش در موارد جراحت غیر عمدی. علاوه بر این، این تقسیم خصوصاً در این تحقیق که هدف آن بررسی امکان بازنگری در غرامت است و بیشتر بحث جبران‌های پولی مطرح است تا غیر پولی، مناسب‌تر می‌باشد.

۱- جبران غیرپولی

در خصوص خسارت وارد بر اموال و فعل زیان‌باری که باعث به وجود آمدن خسارت می‌شود، اولین راه-کار از منظر قانون مدنی، جبران عینی و دادن معادل است^۲ که هر کدام از آن‌ها به شیوه‌های مختلفی اعمال می-شود.

۱-۱- عینی

جبران عینی که مفهوم آن از معنای خود کلمه قابل درک است، شامل بازگرداندن عین مال و از بین بردن منبع ضرر می‌شود.^۳ این عنوان در اکثر کتب حقوقی به چشم می‌خورد، اما در خصوص این مسأله که جبران عینی، روش مستقلى در جبران خسارت است، بین نویسندگان حقوقی اختلاف نظر وجود دارد. برخی، جبران عینی را به عنوان یک روش جبران خسارت به رسمیت نمی‌شناسند و معتقدند که جبران خسارت، جز از طریق پرداخت مبلغی پول ممکن نیست^۴، در مقابل بعضی دیگر، جبران عینی را به عنوان روشی مهم و در پاره‌ای موارد، کامل‌ترین روش برای جبران خسارت می‌دانند.^۵ با این وجود به نظر می‌رسد در این مورد باید بین

^۱- ره‌پیک، حسن، حقوق مسوولیت مدنی و جبران‌ها، چاپ نوزدهم، انتشارات خرسندی، ۱۳۸۹، ۹۵

^۲- یزدانیان، پیشین، ۴۸

^۳- قاسم‌زاده، سید مرتضی، الزام و مسوولیت مدنی بدون قرارداد، ج ۱، چاپ هفتم، نشر میزان، ۱۳۸۸، ۱۶۲

^۴- کاتوزیان، پیشین، ۵۲۶

^۵- حسینی‌نژاد، حسینقلی، مسوولیت مدنی، چاپ هشتم، انتشارات مجد، ۱۳۸۹، ۹۱